

Michel Bréal e Charles Bally, dous precursores da fraseoloxía moderna

Vilmos Bárdosi¹

Universidade Eötvös Loránd de Budapest

O artigo ten como obxectivo demostrar que a opinión tan estendida e mecanicamente repetida nas diferentes publicacións segundo a cal o “pai” da fraseoloxía moderna sería o lingüista suízo Charles Bally, débese matizar, e cómpre recoñecerlle ó lingüista francés Michel Bréal un lugar máis xusto na historia da fraseoloxía, aínda que se recoñeza o papel indubidablemente determinante realizado por Bally na formación da fraseoloxía moderna.

Palabras clave: fraseoloxía, historia da fraseoloxía.

The aim of this article is to prove that the widespread and mechanically repeated opinion in several publications asserting that the “father” of modern phraseology is the Swiss linguist Charles Bally must be qualified. It is necessary to admit that the French linguist Michel Bréal deserves a fairer place in the history of phraseology, despite the unquestionably determining role played by Bally in the formation of modern phraseology.

Keywords: phraseology, history of phraseology.

0. Cando se analizan as numerosas monografías e estudos relativos á fraseoloxía publicados en diferentes países atopámonos cunha frase recorrente, mecanicamente repetida: **o pai da fraseoloxía moderna** foi o lingüista suízo Charles Bally (por exemplo Telijska 1966:14; Thun 1978:18; Juhász 1980:79; Pilz 1981:36; Fleischer 1982:10; Burger et alii 1982:1). Pero esta opinión, algo precipitada, débese matizar. Concretamente, atopamos que –algúns anos antes que Bally– Michel Bréal² xa

Data de recepción 01/09/2010 Data de aceptación 27/09/2010

¹ Tradución de Minia Ferro Fernández.

² Lingüista francés (Landau 1832 – Paris 1915), alumno de Franz Bopp de quen traduciu a *Grammaire comparée* introducindo así en Francia a gramática comparada e os métodos dos neo-gramáticos alemáns. Antigo alumno da École Normale Supérieure, profesor de gramática comparada no Collège de France e na École Pratique des Hautes Études, membro do Institut de France, Bréal intentou “la synthèse du fonctionnalisme formel de la linguistique allemande et de la tradition mentaliste et rationaliste française” (*Le Petit Robert des noms propres*, 1997:310).

formulara algunhas reflexións inxustamente descoidadas pola maioría dos especialistas da fraseoloxía, reflexións que contribuíran moito nas investigacións indiscutiblemente fundamentais de Bally neste campo da lingüística que se ía emancipar só varios decenios máis tarde³.

Poucos son tamén os lingüistas que sinalan que antes de Bréal e Bally houbera tamén na lingüística europea algúns traballos de interese teórico xeral para o estudo sincrónico da fraseoloxía. Primeiro citémo-lo nome de Alberto Zuluaga que sinala no capítulo II do seu libro sobre as expresións fixas (Zuluaga 1980:31):

En diferentes capítulos de la obra fundamental de H. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte (1880 = 1960), encontramos dispersas, algunas observaciones importantes para el reconocimiento y caracterización de las expresiones fijas. Las denominaciones mismas “isolierte Formel”, “stehende Formel”, “stehende Verbindung”, “feste Verbindung”, “Erstarrung einer Flexionsform” [1], con que el autor distingue a veces algunas de las expresiones que analiza, nos indican una identificación bastante clara de la fijación fraseológica.

Isabel González Rey comenta no seu libro sobre a fraseoloxía do francés (González Rey 2002:21) que o lingüista alemán Hermann Paul sinala xa en 1880 nos seus *Prinzipien der Sprachgeschichte* a presenza de construcións estables caracterizadas pola súa estrutura de elementos agrupados que forman un bloque, empregados con reiteración e significando algo distinto do que cada constituínte significa separadamente. E tamén chama ela a atención sobre un estudo de František Čermák (Čermák 1998) que pon en cuestión a orixinalidade de Bally e atribúelle a Ferdinand de Saussure os principios (ausentes no *Cours* de 1916, mais reconstruídos por Rudolf Engler, en 1967) que puideron influír no seu discípulo (González Rey 2002:22).

1. O *Essai de sémantique. Science des significations*, publicado por Michel Bréal en 1897 na editorial Hachette en París, é un labor fundamental que marca un xiro na historia da lingüística⁴. Aínda que este libro conteña numerosas análises etimoloxizantes características dos lingüistas comparatistas dese século, o feito é que tamén significou o nacemento da semántica como disciplina autónoma da lingüística. Observemos que esta constatación é verdadeira mesmo cando o primeiro traballo de carácter semántico no sentido amplo da época moderna –e desa maneira o predecesor inmediato de Bréal– é para moitos lingüistas o libro titulado *Des tropes ou Des différents sens dans lesquels on peut prendre un même mot dans une même langue* do enciclopedista César Chesneau du Marsais, aparecido en 1730.

Aínda que o termo *phraséologie* en si mesmo non apareza nin unha vez no capítulo titulado *L’histoire des mots* do seu libro⁵, Bréal fala de maneira consecuenta de

³ Para os antecedentes máis antigos da fraseoloxía francesa remitimos ó noso artigo (Bardosi 1990b). A redacción de CFG amablemente fíxome reparar en estudos semellantes en alemán e en español (Wieickert 1997; Montoro del Arco 2009).

⁴ Citamos pola sexta edición aparecida en 1924.

⁵ Segundo o FEW (t. 8., p. 400) o termo *fraseoloxía* (do grego *phrasis* ‘expresión’ + *logos* ‘palabra’) aparece por primeira vez en 1558 no libro titulado *Phraseologia Isocratis Graecolatina...* de Michael Neander co sentido de ‘escolma de locucións’. En francés, o termo atopa a súa primeira aparición co sentido de

*formules, locutions, groupes articulés*⁶ e ó describilos emprega trazos característicos dos que en xeral se coída –e, engadimos xa, sen razón– que foron formulados por primeira vez en libros aparecidos en 1905 e en 1909 por Charles Bally (Bally 1905 / 1909’).

Bréal di de maneira explícita que, máis alá das palabras individuais, na lingua hai combinacións de palabras, incluso “groupes déjà assemblés” (Bréal [1897] 1924:297), “formules devenues usuelles” (Bréal [1897] 1924:294) nas que as palabras perden a súa autonomía, o seu sentido propio e individual, o que provoca que estas fórmulas usuais non poidan ter máis que unha significación total ou –por empregar termos máis actuais– global, idiomática (Bréal [1897] 1924:172; 294-296).

Comme les pièces d’un engrenage, que nous sommes si habitués à voir s’adapter l’une dans l’autre que nous ne songeons pas à nous les figurer séparées, le langage présente des mots que l’usage a réunis si longtemps qu’ils n’existent plus pour notre intelligence à l’état isolé.

[...] dès que le mot est entré en une formule devenue usuelle, nous ne percevons plus que la formule. Des vocables se sont conservés en certaines associations, lesquelles ont depuis longtemps cessé d’être employés pour eux-mêmes, et que nous avons peine à reconnaître, quand on nous les présente hors de cette place unique qui leur est restée. [...] Ce n’est pas le mot qui forme pour notre esprit une unité distincte: c’est l’idée. Si l’idée est simple, peu importe que l’expression soit complexe; notre esprit n’en percevra que la totalité. [...] Une fois encadré dans une locution, le mot perd son individualité et se désintéresse de ce qui arrive au dehors. [...]

Como sinala moi acertadamente Heiz-Helmut Lüger no seu estudo, na caracterización que Bréal fixo dos grupos articulados, xa ensamblados, e na das fórmulas que se volveron usuais, podemos preve-las marcas de polilexicalidade e de fixación relativa (Lüger 2007:130) que máis tarde resultarían tan estimadas na fraseoloxía moderna. Lüger tamén chama a atención sobre o feito de que xa se inician en Bréal (Lüger 2007: 131) os contornos, as perspectivas dunha semántica da frase. Françoise Hammer demostrou que Bréal era completamente consciente da importancia pragmática das *frases-tipo*, dos *patróns*, ou *moldes* de carácter fraseolóxico –elementos que representarán posteriormente un papel importante na teoría dos actos de fala– na adquisición dunha lingua estranxeira (Hammer 2007:284-285). Disto fala maiormente no seu libro dedicado ó ensino das linguas vivas (Bréal 1893).

‘cháchara, verborrea’ no número do 10 de abril de 1778 da revista *Le Babillard* (I, nº XX, 321) publicado en París.

⁶ O presidente da *Société Michel Bréal*, Heinz-Helmut Lüger chamou amablemente a miña atención sobre o feito de que Bréal empregaba o termo “locutions toutes faites” xa en 1872, 25 anos antes da aparición do seu *Essai de sémantique*, nunha publicación de carácter pedagóxico: “Chaque langue, outre les mots, possède un certain nombre de locutions toutes faites qui sont comme les pièces blanches du langage, à côté de la menue monnaie” (Bréal 1872:54).

⁷ As citas no noso estudo veñen da edición aparecida en 1951.

Bréal foi tamén o primeiro en chama-la atención sobre as dificultades de comprensión e de produción que derivan da aprendizaxe dunha lingua estranxeira, por mor do carácter global destas locucións (Bréal [1897] 1924:296):

Aussitôt qu'un mot est entré dans une locution, son sens propre et individuel est oblitéré pour nous. Ces sortes d'incohérences frappent habituellement les étrangers plus que nous, surtout s'ils ont appris la langue non par l'usage, mais par des méthodes scientifiques. De là le purisme qu'affectent volontiers les étrangers qui parlent ou écrivent le français pour l'avoir appris à l'université.

O derradeiro capítulo do libro de Bréal titulado *Les commencements du verbe* tamén presenta ideas novas, moi próximas ás correntes modernas. Citando un tipo especial de locucións, os proverbios, el fala da relación que existe entre diacronía e sincronía. Bréal constata que os dous enfoques están á vez presentes no espírito e na competencia lingüística do falante. A creación de combinacións de palabras faise sobre a base de modelos, de esquemas preexistentes –atópase aquí o predecesor do termo *Vorgeformtheit* empregado habitualmente pola fraseoloxía alemá contemporánea– nos que el cita tamén algúns casos concretos como por exemplo os arcaísmos (Bréal [1897] 1924:350-351).

Como imos ver posteriormente, as constatacións, as formulacións de Bréal citadas anteriormente non deixaron de ter unha certa influencia sobre os seus contemporáneos, así por exemplo, sobre o lingüista suízo Charles Bally, alumno de Ferdinand de Saussure.

2. Analizando a obra de Charles Bally, cómpre subliñar un feito algo sorprendente e, se cadra, insuficientemente salientado. En contra do que adoito se di, nos seus principais traballos –o *Précis de stylistique* publicado en 1905 e mailo *Traité de stylistique* publicado en 1909–, ó principio non se interesou polas locucións fixas. Presentounas e analizounas no cadro da súa teoría xeral sobre a estilística. E como na súa estilística a *identificación* e a *delimitación* da *unidade lexicolóxica* ocupan un lugar central (Bally [1909] 1951:14, 16; 65), tiña a necesidade de clarifica-lo problema das combinacións de palabras en xeral e das combinacións de palabras con valor fraseolóxico en particular (Bally [1909] 1951:68):

La stylistique ne peut négliger l'étude de ces phénomènes [locutions phraséologiques], puisque la délimitation des faits de langage est la condition nécessaire pour qu'on puisse les identifier.

A delimitación e a identificación metódica son as que permiten a formulación das definicións e a execución das clasificacións. A delimitación, a identificación, a definición e a clasificación dos feitos de expresión forman, polo tanto, os catro piares da estilística de Bally.

Partindo de certas ideas e formulacións que xa lemos en Bréal, Bally trata de maneira máis detallada e profunda as locucións fixas, fai constatacións fundamentais para as investigacións fraseolóxicas que habían de vir sobre os puntos seguintes:

- a importancia do enfoque sincrónico da fraseoloxía (Bally 1905:97-98; [1909] 1951:78);

- a distinción de diferentes tipos de unidades fraseolóxicas que repousan sobre a firmeza variable dos grupos de palabras (Bally 1905:90-93; [1909] 1951:67-87; 70; 74-75). O seu punto de partida é o aumento crecente da cohesión, da integración entre os elementos constituíntes dos grupos de palabras que permiten a clasificación seguinte: **agrupacións ocasionais** → **series, afinidades léxicas** que dan unha impresión de xa visto (*chaleur suffocante, grièvement blessé, courir un danger*) → **unidades fraseolóxicas** (*avoir maille à partir avec qqn*) onde as palabras que compoñen o grupo perden todo o significado e o conxunto só ten un; este ademais é novo, non equivale simplemente á suma dos significados dos elementos; por certo, este cambio pode ser comparado ‘ó que resulta dunha combinación química’⁸;
- o papel dos indicios exteriores (formais) e interiores (semánticos) na identificación destes grupos de palabras (Bally 1905:97-101; [1909] 1951:75-82). Bally xulga os indicios exteriores como a orde invariable, o carácter non intercambiable dos constituíntes pouco fiables e a miúdo enganosos:

Os verdadeiros indicios ós que lles recoñecemos unha agrupación fraseolóxica non son, polo tanto, signos exteriores, que teñan que ver coa forma dos grupos; a atención debe poñerse, máis ben, sobre os que proporcionan o feito de pensamento comparado coa súa expresión. Estes criterios son valiosos pero tamén máis difíciles de recoñecer; ademais, ningún ten carácter de certeza absoluta, e hai que evitar ver aí “receitas” infalibles’ (Bally [1909] 1951:77).

O indicio máis importante e que dispensa de tódolos outros (p. ex. arcaísmos léxicos e sintácticos⁹, elipse) é a presenza ou a ausencia dun *termo de identificación* que condensa da maneira máis abstracta e máis xeral o significado global do grupo nunha soa palabra (*prendre la fuite* = fuxir). Este termo non sempre é doado de atopar, nin indica sempre con exactitude o grao de cohesión dos grupos, porque podemos identificar deste xeito as series como as unidades fraseolóxicas. O emprego consecuente dos termos de identificación permite, segundo Bally, introducir unha aproximación lingüística puramente sincrónica, é dicir, a análise da interacción de palabras e de grupos de palabras nun determinado estado de lingua. Bally opón moi claramente o método sincrónico ó método diacrónico do que pensa que é desaxeitado, ‘prexudicial’, (Bally [1909] 1951:78) e desa maneira superfluo na análise das locucións porque ‘para entender ben o espírito dunha lingua cómpre ignorar moitas cousas’ (Bally [1909] 1951:78). Esta “ignorancia”, por outra parte, non dá problema ningún en xeral no uso das locucións mesmo se atopamos ás veces

⁸ É interesante sinalar que a metáfora da combinación química foi igualmente empregada na lingüística húngara. O lingüista húngaro Vilmos Tolnai empregouna para caracteriza-la natureza das palabras compostas. Para cualifica-las locucións, emprega a imaxe da combinación mecánica das rocas (Tolnai 1910:11). Tolnai deu a súa conferencia o 22 de marzo de 1909 na Académie Hongroise des Sciences e o Tratado de Bally foi publicado igualmente en 1909. Consideraron esta metáfora expresiva independentemente unha da outra? Non saberíamos responder.

⁹ Os arcaísmos xa foron índices moi importantes para Bréal.

exemplos interesantes en casos contrarios como amosa moi ben a cita de Proust que poñemos a rodapé¹⁰.

- O esquecemento do sentido dos elementos e a impresión [semántica] total que xorde dun grupo de palabras (Bally 1905: 90; [1909] 1951:78-79), o seu carácter reproducíbel (Bally [1909] 1951:75);
- a necesidade da noción de termo de identificación para identifica-las unidades fraseolóxicas (Bally 1905:90; [1909] 1951:77)¹¹.
- Tamén elabora os termos técnicos de base da fraseoloxía moderna, por exemplo: *fixité, degré de fixité* (Bally 1905:87; [1909] 1951:67), *groupements usuels* (Bally 1905:91; [1909] 1951:70, 73), *séries phraséologiques* (Bally [1909] 1951: 70), *unité phraséologique* (Bally 1905:91; [1909] 1951:75), *terme d'identification* (Bally [1909] 1951:77), *inaltérabilité des constituants* (Bally 1905: 87), *unités indissolubles* (Bally 1905:87), *idée indécomposable* (Bally 1905:91), *signe fractionné* (Bally 1932:146) etc.

A carón destas numerosas ideas innovadoras que con frecuencia desenvolven e explicitan algunhas observacións de Bréal e que axiña marcaron profundamente a historia da fraseoloxía do século XX, Bally non sentiu a necesidade de profundizar en certos puntos da súa teoría fraseolóxica. Curiosamente, nunca lle deu demasiada importancia ó problema da clasificación das unidades fraseolóxicas (mesmo modificou varias veces a súa clasificación) pensando que as diferentes clasificacións non representan máis que etapas intermedias que fertilizan a investigación (Bally 1905:92). Igualmente pode sorprendérno-lo relativo desinterese co que Bally trata a cuestión da exacta definición das unidades fraseolóxicas. **A pesar de todo** o problema da definición debería xogar un papel importante para el na escolla dos termos de identificación, base esencial da clasificación dos feitos de linguaxe e, en consecuencia, no seu proxecto de dicionario ideolóxico, onomasiolóxico (Bally [1909] 1951:122-134). O problema da definición de unidade fraseolóxica tendo en conta simultaneamente aspectos semánticos, gramaticais, contextuais, estilísticos, pragmáticos, así como a súa óptima solución nos dicionarios semasiolóxicos e onomasiolóxicos monolingües e bilingües interésalles ós investigadores da fraseoloxía e da fraseografía, en realidade, só desde hai uns vinte anos (véxase a título de exemplo Bárdosi 1982; 1992; Ettinger 1989; Kromann 1987). Varias realizacións fraseográficas monolingües e bilingües publicáronse igualmente en diferentes países (por exemplo Bárdosi 1986, 2009, 2010; Bárdosi, Ettinger, Stölting 2003³; Fábíán 1987; Hessky 1982, 1993; Hessky, Ettinger 1997; Rey, Chantreau 1997; Röhrich 1994²; Schemann 1989; Sevilla Muñoz, Cantera Ortiz de Urbina 2004).

3. Para rematar esta rápida análise que tiña por obxectivo principal presentar e confronta-los traballos fraseolóxicos de Michel Bréal e Charles Bally, dous lingüistas que influíron enormemente na formación do pensamento lingüístico moderno, podemos

¹⁰ “[...] ce n'était pas la faute de l'échotier, mais du fils, frère, père de la défunte, que le duc qualifiait d'arriviste, et avec qui il était désormais décidé à ne plus avoir de relations (ce qu'il appelait, ne sachant pas bien le sens des locutions, 'avoir maille à partir')” (Proust 1987: II, 551).

¹¹ Algúns lingüistas daríanlle máis tarde a este termo o nome de *identificador léxico* (Juhász 1980:79).

formular algunhas conclusións, algunhas delas de orde máis xeral, pero que quedan sempre ligadas á obra destes dous personaxes decisivos.

Prescindindo de observacións relativamente curtas de Hermann Paul sobre este tema citadas anteriormente, o inspirador das investigacións fraseolóxicas de Charles Bally, desde o punto de vista conceptual e en parte terminolóxico na nosa opinión, foi Michel Bréal que, algúns anos antes ca Bally, xa publicara formulacións moi semellantes ás do lingüista suízo. Así sería posiblemente máis xusto e máis adecuado dicir que “os pais” da fraseoloxía moderna son Bréal e Bally.

Como consecuencia, tamén, da inspiración espiritual de Bréal, a obra de Bally, a cantidade e a calidade das súas observacións de orde fraseolóxica (Zuluaga 1980:44) despois exerceron indubidablemente unha influencia máis importante e perceptible, por outra parte, ata agora, sobre as investigacións fraseolóxicas internacionais. As ideas e teorías de Bally influíron primeiramente nos lingüistas rusos (por exemplo, Vinogradov) para teren posteriores repercusións nas publicacións dos lingüistas de Europa occidental (por exemplo, en Alemaña) e central (por exemplo, en Hungría). En Francia, a non ser algúns traballos que non achegaron grandes novidades con respecto a Bally, houbo que esperar ata os anos 1960 para que aparecesen as primeiras publicacións fraseolóxicas pertinentes, publicacións que, por outra banda, practicamente nin mencionan o nome do gran precursor (Bárdosi 1990a; Lengert 1999). As investigacións fraseolóxicas en alemán, en ruso, en español, en inglés ou en húngaro foron máis dinámicas durante moitos anos ca en francés.

A diversidade e ás veces o caos terminolóxico caracterizaron a fraseoloxía europea e a francesa durante moito tempo, polo menos ata a publicación do *Handbuck*, a obra de referencia fundamental (Burger et alii 1982). Desde entón, un consenso internacional parece establecerse lentamente nos termos de base como *frasema*, *idiomaticidade*, *iconicidade*, *fixación*, *deconstrución* etc. Tamén houbo complexos esforzos de clasificación e descrición das unidades fraseolóxicas do francés; viron a luz obras de síntese (véxase a título de exemplo Thun 1975; Gross 1982; Gross 1996; Bárdosi 1999; González Rey 2002). O número de coloquios fraseolóxicos multiplicouse despois do coloquio *Europhras* organizado en 1988 por Gertrud Gréciano en Klingenthal-Strasbourg (Gréciano 1988).

Engadamos, para rematar, que despois dos numerosos estudos e descricións “clásicas” maioritariamente inspiradas en escritos de Bréal e Bally, recentemente vemos aparecer enfoques interdisciplinares da fraseoloxía e que tamén se formaron novas ramas dela como a fraseodidáctica (véxase por exemplo Ettinger 1992, 1998, 2001, 2008; Lorenz–Bourjot, Lüger 2001; González Rey, Fernández González 2006; González Rey 2007) ou a fraseografía (véxase por exemplo Kromann 1987; Ettinger 1989; Bárdosi 1992).

4. Referencias bibliográficas

- BALLY, Charles (1905): *Précis de stylistique. Esquisse d'une méthode fondée sur l'étude du français moderne*. Genève: Eggimann.
([1909] 1951): *Traité de stylistique française*. 2 vol. Paris: Klincksieck.

- ([1932] 19503): *Linguistique générale et linguistique française*. Berne: Francke.
- BÁRDOSI, Vilmos (1982): “Egy új típusú szólásszótár szükségességéről” [“De la nécessité d’un dictionnaire phraséologique de type nouveau”], en *Filológiai Közlöny [Revue hongroise de Philologie]*, 2, 344-355.
- (1986): *De fil en aiguille. Kalandozás a francia szólások világában [Les locutions françaises: recueil thématique et livre d’exercices]*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- (1990a): “Guide bibliographique de phraséologie française avec index thématique. 1900–1989”, en *Linguisticae Investigationes*, t. XIV, fasc. 2, 349-402.
- (1990b): “Contribution à l’histoire de la phraséologie française des origines jusqu’à Michel Bréal”, en *Acta Universitatis Szegedinensis, Acta Romanica*, t. XIV, *Studia Lexicographica Neolatina II*, 61-132.
- (1992): “Problèmes posés par le traitement lexicographique des figés dans les dictionnaires français”, en *Fremdsprachen Lehren und Lernen*, Jg. 21, 104-116.
- (1999): “Entre fil d’Ariane et tonneau des Danaïdes. Problèmes de classification des phrasèmes français”, en *Revue d’Études Françaises* (Hongrie), 4, 23-33.
- (2009): *Magyar szólások, közmondások értelmező és fogalomköri szótára [Dictionnaire analogique et onomasiologique des locutions et proverbes hongrois]*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- (2010): *Francia–magyar tematikus szólásszótár. Szólásmagyarázatok és gyakorlatok megoldókulccsal [1000 locutions françaises et leurs équivalents hongrois. Recueil thématique et livre d’exercices]*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- BÁRDOSI, Vilmos; ETTINGER, Stefan; STÖLTING, Cecile (2003³): *Redewendungen Französisch/Deutsch. Thematisches Wörter- und Übungsbuch*. Tübingen / Basel: Francke Verlag, (UTB Romanistik 1703).
- BRÉAL, Michel (1872): *Quelques mots sur l’instruction publique en France*. Paris: Hachette.
- (1893): *De l’enseignement des langues vivantes. Conférences faites aux étudiants en lettres de la Sorbonne*. Paris: Hachette.
- ([1897] 1924⁶): *Essai de sémantique. Science des significations*. Paris: Hachette.
- BURGER, Harald; BUHOFER, Annelies; SIALM, Ambros (1982): *Handbuch der Phraseologie*. Berlin / New York: Walter de Gruyter.
- ČERMÁK, Frantisek (1998): “La identificación de las expresiones idiomáticas”, en LUQUE DURÁN, Juan de Dios; PAMIES BERTRÁN, Antonio (eds.): *Léxico y fraseología*. Granada: Método Ediciones, 1-18.
- DU MARSAIS, César Chesneau (1730): *Des tropes ou Des différents sens dans lesquels on peut prendre un même mot dans une même langue*. Paris: Chez la Veuve de Jean-Batiste Brocas.
- ETTINGER, Stefan (1989): “Einige Probleme der lexikographischen Darstellung idiomatischer Einheiten (Französisch–Deutsch)”, en GRÉCIANO, Gertrud (ed.): *Europhras 88. Phraséologie Contrastive. Actes du Colloque International, Klingenthal–Strasbourg (France), 12–16 mai 1988*, en

- Collection Recherches Germaniques*. Strasbourg: Université des Sciences Humaines, Département d'Études Allemandes, 2, 95-115.
- (1992): "Techniques d'apprentissage des expressions idiomatiques", en DORION, Gilles; MEISSNER, Franz-Joseph.; RIESZ, János; WIELANDT, Ulf (eds.): *Le français aujourd'hui – une langue à comprendre – français heute. Mélanges offerts à Jürgen Olbert*. Frankfurt am Main: Diesterweg, 98-109.
- (1998): "Einige Überlegungen zur Phraseodidaktik", en EISMANN, Wolfgang (ed.): *EUROPHRAS 95. Europäische Phraseologie im Vergleich: Gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt*. Bochum: Brockmeyer, 201-217.
- (2001): "Vom Lehrbuch zum autonomen Lernen. Skizze eines phraseologischen Grundkurses für Französisch", en LORENZ-BOURJOT, Martine; LÜGER, Heinz-Helmut (éds.): *Phraseologie und Phraseodidaktik*. Wien: Edition Praesens, 87-104.
- (2008): "Alcances e límites da fraseodidáctica. Dez preguntas clave sobre o estado actual da investigación", en *Cadernos de Fraseoloxía galega* 10, 95-127.
- FÁBIÁN, Zsuzsanna (1987): *Filo da torcere. Olasz frazeológiai gyakorlatok [Filo da torcere. Exercices de phraséologie italienne]*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- FLEISCHER, Wolfgang (1982): *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- GONZÁLEZ REY, María Isabel (2002): *La phraséologie du français*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.
- (2007): *La didactique du français idiomatique*. Fernelmont: InterCommunications & EME.
- GONZÁLEZ REY, María Isabel; FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, Virginia (2006): "La didactique des expressions figées en langue étrangère", en CASADO VELARDE, Manuel; GONZÁLEZ RUIZ, Ramón; ROMERO GUALDA, María Victoria (eds.): *Análisis del discurso: lengua, cultura, valores. Actas del I Congreso Internacional. Universidad de Navarra. Pamplona, noviembre 2002*. Madrid: Arco/Lobros, vol. 1, 1025-1029.
- GRÉCIANO, Gertrud (ed.): *Europhras 88. Phraséologie Contrastive. Actes du Colloque International, Klingenthal–Strasbourg (France), 12–16 mai 1988*, en *Collection Recherches Germaniques*. Strasbourg: Université des Sciences Humaines, Département d'Études Allemandes, 2.
- GROSS, Maurice (1982): "Une classification élémentaire des phrases figées en français", en *Revue Québécoise de Linguistique*, 11/2, 151-185.
- GROSS, Gaston (1996): *Les expressions figées en français (noms composés et autres locutions)*. Paris: Ophrys.
- HAMMER, Françoise (2007): "Michel Bréal und die moderne Fremdsprachendidaktik", en GIESSEN, Hans W.; LÜGER, Heinz-Helmut; VOLZ, Günther (eds.): *Michel Bréal – Grenzüberschreitende Signaturen*. Landau: Verlag Empirische Pädagogik, 275-300.
- HESSKY, Regine (1982): *Deutsch–Ungarische phraseologische Sammlung*. Budapest: Tankönyvkiadó.

- (1993): *Virágnyelven. Durch die Blume*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- HESSKY, Regina; ETTINGER, Stefan (1997): *Deutsche Redewendungen. Ein Wörter- und Übungsbuch für Fortgeschrittene*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, (Narr Studienbücher).
- JUHÁSZ, Jazsef (1980): “A frazeológia mint nyelvészeti diszciplína” [La phraseologie comme discipline linguistique], en RÁCZ, Endre; SZATHMÁRI, István (eds.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből [Études lexicographiques et sémantiques du hongrois contemporain]*. Budapest: Tankönyvkiadó, 79-97.
- KROMANN, Hans (1987): “Zur Typologie und Darbietung der Phraseologismen in Übersetzungswörterbüchern”, en KORHONEN, Jarmo (ed.): *Beiträge zur allgemeinen und germanistischen Phraseologieforschung*. Veröffentlichungen des Germanistischen Instituts der Universität Oulu, 7. Oulu: Oulun Yliopisto, 183–192.
- LENGERT, Joachim (1999): *Romanische Phraseologie und Parömiologie. Eine teilkommentierte Bibliographie (Von den Anfängen bis 1997)*. Tübingen: Narr, Bd. 1.
- Le Petit Robert des noms propres* (1997). Paris: Dictionnaires Le Robert.
- LORENZ-BOURJOT, Martine; LÜGER, Heiz-Helmut (eds.) (2001): *Phraseologie und Phraseodidaktik*. Wien: Edition Praesens.
- LÜGER, Heiz-Helmut (ed.) (2007): “Michel Bréal – ein bedeutender Sprachwissenschaftler?”, en GIESSEN, Hans W.; LÜGER, Heinz-Helmut; VOLZ, Günther: *Michel Bréal – Grenzüberschreitende Signaturen*. Landau: Verlag Empirische Pädagogik, 117-141.
- MONTORO DEL ARCO, Esteban Tomás (2009): “La relevancia del movimiento internacional del Folklore para el desarrollo de la Fraseología en España”, en EILERS Vera; SÜSELBECK, Kirsten; WIELAND, Katharina (eds.): *Aspectos del desarrollo de la lingüística española a través de los siglos*. Hamburg: Buske, 67-83.
- NEANDER, Michael (1558): *Phraseologia Isocratis Graecolatina: id. est. Phraeon sive Locutionum, elegantiarumque Isocraticarum Locí, seu Indices numerosissimi Graeco-Latini, ex ipso Isocrate observati et collecti*. Basiliae.
- PILZ, Klaus Dieter (1981): *Phraseologie. Redensartenforschung*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- PROUST, Marcel (1987): *À la recherche du temps perdu, I., II., III.* Paris: Laffont (Collection Bouquins).
- REY, Alain; CHANTREAU, Sophie (1997): *Dictionnaire des expressions et locutions*. Paris: Dictionnaires Le Robert.
- RÖHRICH, Lutz (1994²): *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Band 1–5. Freiburg / Basel / Wien: Herder / Spektrum.
- SCHEMANN, Hans (1989): *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten*. Straelen: Straelener Manuskripte Verlag.
- SEVILLA MUÑOZ, Julia; CANTERA ORTIZ DE URBINA, Jesús (2004): *Diccionario temático de locuciones francesas con su correspondencia española*. Madrid: Gredos.

- TELIJA, Veronika N. (1966): *Što takoje frazeologija? [Qu'est-ce que la phraséologie?]*. Moscou: Nauka.
- THUN, Harald (1978): *Probleme der Phraseologie. Untersuchungen zur wiederholter Rede mit Beispielen aus dem Französischen, Italienischen, Spanischen und Rumänischen*. Tübingen: Niemeyer (Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie, Bd. 168).
- TOLNAI, Vilmos (1910): "A szólásokról. Adalék a szóláshasonlatok, szólásmódok és közmondások elméletéhez" [Des locutions. Contribution à la théorie des comparaisons idiomaticques, des tournures idiomaticques et des proverbes], en *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*, 12.
- WEICKERT, Rainer (1997): *Die Behandlung von Phraseologismen in ausgewählten Sprachlehren von Ickelsamer bis ins 19. Jahrhundert. Ein Beitrag zur historischen Phraseologie*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač (*Philologia – Sprachwissenschaftliche Forschungsergebnisse*, Band 23).
- ZULUAGA, Alberto (1980): *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Frankfurt am Main: Peter Lang (*Studia Romanica et linguistica*, 10).

Agradecementos

O autor agradece ó profesor Xesús Ferro Ruibal (Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades) algunhas informacións bibliográficas importantes durante a redacción do presente artigo así como a Minia Ferro Fernández pola tradución ó galego. Un agradecemento moi especial ó profesor Heiz-Helmut Lüger (Universidade Koblenz-Landau, Institut für fremdsprachliche Philologien), presidente da *Société Michel Bréal* (<http://www.michel-bréal-gesellschaft.de>) por rele-lo manuscrito, por achegar valiosas precisións e tamén por inspira-lo título definitivo do artigo.

